

telo /.../ gnala v bolesi hrepenenja za ubogim, ki bo umrl v jutru, ko sine sonce, in ga bodo na tnalo vrgli in mu glavo odbili in roke in noge«. Vidimo torej predvsem njena čustva in občutke, ko v obrazih mimoidočih spoznava resnico in podobo smrti.

Zgodovinski motiv se je zilil v en sam usoden trenutek, ki ga preživlja na stotine ljudi, pisatelj pa ga je preoblikoval skozi popolno čustveno predanost dekleta, katerega edina moč je njeno hrepenenje, edini smisel njene poti pa: »Vzela bom tvojo glavo v svoje naročje, Janez, poljubila bom roke in noge krvave in oči, da bo dete tvoje mir imelo v življenju in bo vedelo, kaj sem prestala...« Vse druge pripovedne prvine je Pregelj podredil intenzivnemu izrazu Tininega čustvovanja. Njen strah in groza pred bolečino in smrtjo se prav tako odraža v vseh drugih ljudeh, ki stopajo mimo nje, odraža se v naravi, ki jo obdaja (spreletavanje netopirja — pomračnika, dežne kaplje, ki padajo za vrat, zvonovi in cvetoča češnja, pod katero umre). Groteskno dopolnjuje njeno grozo tudi uporniška pesem pijanega Matka »vsem galjotom vile v vamp«.

Če po tem bežnem razmišljanju o Pregljevem načinu vsklajevanja snovi z umetniškimi ustvarjalnim hotenjem primerjamo vsa tri besedila, lahko sklenemo, da se pri vsakem od njih podobno razmerje kaže v drugačni podobi. V Tolmincih je Pregelj zgodovinsko snov razpredel v zgodbi kolektiva. Vsebine ni mogel prilagajati svojim ustvarjalnim namenom, pač pa je to lahko storil v razlagi posameznih glavnih oseb in stranskih likov, stilno pomembnih dejavnikov romana, in pa v skupni ideji dela, ki jo razrešuje bolj kot etično spoznanje in manj kot zgodovinsko ugotovitev.

Štefan Golja in njegovi je s svojim zgodovinskim ozadjem dal Preglju več možnosti za osebne ustvarjalne pobude. Dejavnost kolektiva je zmanjšana. V spopadu se uveljavljajo posamezniki, od katerih je Štefan Golja s svojo resnico o smislu življenja največkrat osamljen. Zgodovinska snov je tukaj bolj slikovito ozadje dogajanja kot aktivni del vsebine. Podobna misel velja tudi za novelo Matkova Tina. Zgodovinski motiv za umetnino nima več pravega pomena. Odvzema mu jo intenzivnost pisateljevega opazovanja človeške duševnosti (misli, čustev, spominov) in njegovo omejevanje na najbistvenejše točke nekega dogajanja v človeku. Tako se je premikal Pregljev interes za zgodovinsko dogajanje od mogočnejših, za epika sicer ne docela izkoriščenih zgodovinskih prizorov tolminskega upora preko duhovnega portreta zgodovinsko izpričane osebe do epizodne, a ekspresivne Matkove Tine, ki uporablja eno samo intimno človeško lastnost — močno ljubezensko hrepenenje, ki premaguje grozo uporniške smrti.

Bogomil Komelj
Ljubljana

O RDEČEM SVINČNIKU IN LEPEM STILU

Pogoj dobremu pisanju ni le pravopisna in jezikovna pravilnost, ampak še posebej primeren stil. Kako sporočamo misli in čustva, je prav tako pomembno kot vsebina sama. To pa je vprašanje sloga, saj slednjo misel lahko povemo na nešteto načinov. Med jezikovnimi sredstvi izbiramo od besed pa vse do sintaktičnih možnosti, stavčnofonetičnih učinkov ter razmerja med stavčnimi členi

oziroma stavčnimi členi in njih deli, vse to pa se pretvarja v razpoloženje povedanega ter je z estetske in zgodovinske strani prav tako pomenljivo in dokumentarno kot misel in zgradba.

Pri živem govoru posvečamo glavno skrb seveda temu, kaj bomo poslušalcu sporočili. Zavedamo pa se, da stil, če je dober, samo še poveča mikavnost vsebine. Kadar sporočamo pisno, se zato še posebej oziramo nanj. Dokler ni vsaj relativno dognan, jasen in skrben, mu z rdečim svinčnikom izboljšujemo podobo. Za umetniška dela velja to še posebej. Ne bomo ponavljali zakonov o povezanosti oblike in vsebine, ki je do novejših časov veljala najtrdnje prav za leposlovje. Dejstvo pa je, da je bila Izidorju Cankarju — učencu morfološke dunajske umetnostnozgodovinske šole — besedna umetnost najmanj umetnostna prav zato, ker pri njej sama izbira sredstev oziroma način oblikovanja, torej stilistika v širšem pomenu besede, sam stil, ne zadoščajo načelom umetnine, kar seveda ne velja za glasbo in arhitekturo. Pač pa dajejo ideji, katere oblikovalci so, ves estetski potencial.

Stil nam odkriva značaj osebnosti in časa, čas pa odkriva značaj stila. Daljša perspektiva nam ga vedno pokaže priklenjenega v ustrezen duhovni krog, ki ga prav stil nepotvorjeno razodeva. Posebno kratek čas — na primer en dan — pa je potreben, da stil lastnega pisanja olajšamo pomanjkljivosti in napak. Tak bo točneje in lepše izražal našo misel ter misel našega časa. V ustvarjalnih urah se zdi avtor sam sebi morda popoln, celo nenadkriljivo resničen in duhovit, čez čas pa, ko ugasne ekstaza prividov ali vsaj razpoloženje in zavzetost, ki so mu pojili pero, spozna, da je ves navdih scurel s peresa ne na papir, ampak mimo, da je misel razblinjena ali nejasna, čustvo papirnato in brez vonja, itd. Takrat poprime njegova roka za rdeči svinčnik.

To pa je težko in odgovorno delo, polno problemov. Vprašanje je — namreč v pesništvu — ali ne bo »rekonstrukcija«, torej jezikovna in oblikovna obdelava, dala delu sicer skrben, gladek in ugleden, toda akademski značaj in ali ne bo s tem razvrednotila njegovo sugestivnost in ga ohladila. Tu naj odloči avtor sam. Poznamo jih, ki so pisali z muko, popravljali besdo za besedo, pilili in predelovali še po desetletjih ter s tem storili svojemu delu veliko uslugo. Drugi spet pa so prepričani, da je vsaka misel prav taka, kot se sama utrne, izraz njihovega bistva.

Seveda pa ob vsem tem ni treba še posebej omenjati, da so v neumetnostnih spisih s tega stališča vsi pomisleki odveč. Rdečega svinčnika je torej potrebno kar se da mnogo, kajti na vsakemu koraku nas pozdravljajo besedila, ki kričijo po njem. Že na starem ciklostilnem listu, na katerega hrbet pišem osnutek tega spisa, čepi tak stavek: »V zvezi s prednjim je nujno, da se vsi na turizmu zainteresirani ali na njegovih funkcijah udeleženi organi in organizacije povežejo v Dolenjski turistični zvezi in področnih turističnih društvih.« Pomanjkljivostim pa ni zaprta pot niti v sicer zelo pomembno knjigo, ki je izšla letos pri Slovenski matici. V predgovoru k njeni drugi izdaji je jezikovno nezanesljiv že začetni stavek. Nadaljevanje pa stilistično hudo moti: »Pobujen po strokovnih tovariših in Slovenski matici naj bi pripravil to besedilo za ponatis v prvotni obliki. Vendar se je še bolj kakor pred tridesetimi leti pokazalo, da bi s ponatisom ne ustregli tistim, ki so na ti knjigi strokovno zainteresirani...« Sicer pa bodi moja dolžnost zbrati nekaj primerov, kamor je rdeči svinčnik posegel — to pa ne zaradi jezikovnih in pravopisnih popravkov ali zaradi idejnih sprememb, ampak le lepemu stilu v prid.

Ilka Vaštetova je svoja dela — kot znano — neprestano izpopolnjevala. Tega ne kažejo le številne predelane izdaje istega romana, ampak so že rokopisi polni naknadnih posegov. Stavek, ki ga navajam, je čisto primeren in po izboljšavah nikakor ne kliče: »Smoletu se je širilo srce. Po cesti je Smoletu prihajal nasproti vitek mlad gospod. Andrej ga je spoznal že od daleč. Bil je France, ki je nekaj mesecev stanoval pri starem stricu Jožefu Prešernu, duhovniku na Ježici, kjer se je pripravljaj za doktorski izpit.« Vendar ga je pisateljica popravila takole: »Smoletu se je širilo srce. Po cesti je Andreju prihajal nasproti vitek mlad gospod. Andrej ga je spoznal. Bil je France, ki je nekaj mesecev stanoval pri starem stricu Jožefu Prešernu, duhovniku na Ježici. Pripravljaj se je za doktorski izpit.«

Zadnji stavek se je torej zdel pisateljici kar preveč razčlenjen, rekli bi, preveč izlizan. Zato ga je razčlenila v dva. S tem pa je tudi poudarila misel o doktorskem izpitu. Izognila se je tudi ponovitvi imena Smole, četudi pri tem ni imela sreče, saj je tako navedla dvakrat namesto priimka ime. Vendar bi ne motilo, če bi rekla: »Smoletu se je širilo srce. Po cesti mu je prihajal nasproti vitek mlad gospod. Smole ga je spoznal.« Podobnih izprememb, ki jih zahteva zgolj pisateljčin občutek, njena vest, ne da bi šlo v resnici za popravek in tudi ne vedno za nedvomno izboljšavo, je v rokopisih Ilke Vašetove še več. V stavku »Ne vem. Preveč se naš kancler lovi za fantomom evropskega vodstva« pa se je pisateljica izognila stilski zaznamovanosti s tem, da je obrnila besedni red: »Ne vem. Nač kancler se preveč lovi za fantomom evropskega vodstva.« V stavku »Vsaka luč enkrat prej ko slej ugasne« je prečtala besedico »enkrat«, saj v naši sintaktični zvezi pomeni približno isto kot prislov »prej ko slej«, le-tega pa je zamenjala s »slej ali prej«. Tudi tu ni bogve kake razlike: »prej ko slej« se občuti morda bolj od kasnejše dvojnice kot običajna fraza, ki jo slišimo kot eno samo besedo ter zato manj zgane našo pozornost. Drugod spet — pri isti pisateljici — zamenja »toda« besedo »ampak«. Obe pomenita isto, mogoče pa se komaj opazno razlikujeta glede knjižnega pridaha, ki pomeni zaznamovanost. Prej ko slej pa gre tu za zvok, dolžino, za težo, ki jo pisatelj pri besedi tehta in presoja tudi glede na njen položaj v verigi preostalih besed, prisluškuje, kako se njen organizem vlija v ritem sintaktične celote. Samo tu najdemo vzrok za take izpremembe besedila. (Seveda pa bi bilo nedopustno, če bi npr. profesor ali lektor prilagajal v besedilih sicer brezhibno izbrane besede svojemu občutku in okusu, ali če bi iz istih razlogov sekal daljše stavke v same kratke, rezke, ter s tem uničeval živahnost izvirnika, ali pa pretapljal to živahnost v panonsko enoličnost, ki njegovi estetski viziji v takem primeru nedvomno ustreza.)

Zdaj pa si oglejmo, kako si Ilka Vaštetova predstavlja Prešernov skrivnostni obraz: »Njegov obraz ji je stopil pred oči: možat, duhovit obraz s fino rezljanim kljukastim nosom, lepimi, napol zaprtimi sivimi očmi, košatimi obrvmi pod belim bolj nizkim čelom, pokritim z mehкими, skoraj črnimi lasmi, ki so se svilen svetlikali in v lahnem valovju obrobljali široko obličje.« Še v istem rokopisu se po takojšnjem posegu pisateljčinega rdečegas vinčnika, ki tokrat le črta, glasi misel takole: »Njegov obraz ji je stopil pred oči: možat, duhovit obraz s fino rezljanim kljukastim nosom, čudovitimi očmi, košatimi obrvmi pod belim čelom, pokritim z mehкими, skoraj črnimi lasmi, ki so se svilen svetlikali in v lahnem valovju obrobljali obličje.«

Kar trikrat je torej pisateljica prečrtala prebohotne sklope prilastkov, pa bralec komajda opazi spremembo, tak je stavek. Zdi se kot oltar, ki je tako poln okraskov in dodatkov, da se je zaradi njih raztopilo ogrodje. To je pisateljica občutila, a se je obenem zelo nerada ločila od prilastkov, ki nam izražajo živahnost in bujnost njene predstave Prešernovega obraza. Samo zato, da bi bil stavek jasnejša, enostavnejša in plemenitejša zgradba, je izpustila, da je čelo bolj nizko ter da je obličje široko, oči pa je skušala označiti z eno samo, od prejšnjih seveda nujno dosti abstraktnejšo besedo, pomensko vseobsegajočo in obenem nekako prazno — skratka: oči so čudovite. V sklopu drugih, »normalnejših« stavkov v slogu, ki ne želi izražati dinamične napetosti idej in oblik (kot npr. Pregljev), prenasičeni stavek gotovo moti. Slikovito, v podrobnostih bogato vizijo je treba porazdeliti ali strniti ali pa jo izpovedati kako drugače.

France Bevk je stavek »Osramočen sam pred seboj se je pogrezal nekam v svojo notranjost« strnil glede na število besed takole: »... se je pogrezal v misli.« Morda bi bilo še bolje: »... se je pogrezal vase«. Sicer pa pustimo Bevka, zakaj ta svoja dela tolikokrat prepíše, da so v vsaki varianti tako rekoč čista.

Z izboljšavami, ki so največkrat spet prav tega tipa, nas seznanja tudi Zidarjev rokopis knjige Stanja. Pisatelj izraz je — kot znano — neposreden, prvinsko jedrnat in včasih celo rezek. Slogovne izpremembe teže zato po zgostitvi sporočila v kar se da skrčen omot besed: vse dokler se le-ta ne oklene misli brez vmesnih zračnih plasti in brez preostanka v napeto, naravnost plastično in čutno podobo. Tako stavek »Pogledam po knjigah« hipoma prečrta in ga nadomesti z vzklikom »Knjige!« S tem izrazi celo več: nenadno zavzetost, naklonjenost do dobrih sester, neizrekljiv nagib, neslišno mrmranje vzdovodov, ki se ob pogledu nanje nepričakovano odpro in pokažejo več, kot lahko vidi človek z očmi in kot lahko opiše z besedo.

»Knjige! drsam s copatasto tihim pogledom po oblikah in naslovih.« (Posebno nazorno predstavo tihega, svečanega in zbranega drsenja, ki niti najmanj ne škripa, nam zbuja srečno izbrana beseda »copatast«.) Stavek, ki sprva sledi in pove, da so knjige »debele, tanke, pravokotniške«, črke »črne, zlate, rdeče«, pa je pisatelj povsem upravičeno prečrtal. Raznolikost bogastva in začudenje, ki jo spremlja, naj izbrneva raje v klicu notranjega samogovora. Podobno zgošča še druge misli: »Živeli, sem rekel, ko da bi bil bolan.« Predelani stavek se glasi: »Živeli, sem kliknil«, tretja redakcija, kot jo beremo v knjigi, pa je: »Živeli, sem klicnil.« Beseda »klicniti« pa že dokaj prepričljivo ponazarja šibki ali kar bolni utrip avtorjevega glasu. Zdi se, kot da bi na sorodno oblikovano besedo »klecniti« mejila tudi vsebinsko. Podobni so še primeri: »Oh, pa služba« namesto prejšnjega »Oh, pa službo je imela krasno«, »Katerikoli bok poležem« namesto »Na katerikoli bok se nagnem« itd.

Pavlina Pajkova pa je v »novelici«, objavljeni v Kresu, zamenjavala predvsem besede. Najprej kar na rob svojega izvoda časopisa, nato pa je nove inačice sprejela večidel tudi v knjigo. Že takoj pod naslovom je oznako »novelica« zamenjala s pojmom »novela«, saj že ta označuje besedilo, ki je med drugim zgoščeno, ne preobsežno in epsko nerazpredeno. V »novelici« pa zaslutimo neko (sicer ljubko) žensko zadrego, ki se že pred očitkom opravičuje in skromno vrednoti.

Sicer pa slede popravki očitni želji po modnem, slovanskem, knjižnem, visoko intelektualnem prizvoku. Besedo »prepovedal« nadomešča namreč z »za-
branil«, »očali« z »naočniki«, »kakor« z »nego«, »izdalo« z »ovajalo«, ljubše od

»kaditi« ji je »pušiti« itd. Vse to je seveda kolikor mogoče značilno za jezik konca preteklega stoletja, zanimivo pa je pisateljičino utripanje med obema možnostima, ki se končno spusti na umetelnejšo raven. Včasih črta nepotrebno, na primer v opisu »skozi in skozi vojak od pete do glave«, kjer izpusti »skozi in skozi«, lahko pa bi seveda tudi drugi del, torej »od pete do glave«. »Cigansko društvo« zamenja s primernejšim »ciganska družba«, saj ima v mislih tolpo, ki se klati okrog. Besedo »plaid« pa zamenja — po dosedanjih izkušnjah kar nepričakovano — z besedo »ogrnjač«, le-tega pa z »ogrinjač«, kot beremo v knjižni izdaji. Zveza »ogrinjač in dežnik« je namreč neprimerno enotnejša kakor »plaid in dežnik«, kot se je sprva glasila povezava obeh enakovrednih predmetov, jezikovno izraženih na neenaki stopnji. Itd.

Tudi znanstvenik Ferdinand Seidl je v svoji razpravi — še ko je bila že objavljena — tehtal vsako besedo. Tako je preuredil tudi stavek »Cvet alpske madronščice je po obliki in sestavi barv pravi edinec v alpskem rastlinstvu«. Izboljšan se glasi takole: »Cvet alpske madronščice je po obliki in po sestavljenih barvah pravi edinec v alpskem rastlinstvu.« Zakaj? Verjetno zato, ker lahko razumemo, če beremo dosledno ter brez zrna soli, prvi zapis takole: »Cvet... je po obliki barv in po sestavljenih barvah...« Seveda je nam vsem jasno, da gre za obliko cvetu in sestav barv, ne pa tudi za obliko barve, ki sploh ni mogoča. Stavek pa je znanstvenik le preokrenil, da se nanaša beseda o obliki le na cvet. Vendar pa tega ni izpeljal brezhbno: sestavo barv je namreč zamenjal s sestavljenimi barvami. Če ni torej cvet alpske madronščice resnično sestavljen iz vsaj dveh sestavljenih barv, je vestni profesor s popravkom lastnega stavka samo zamenjal eno možno dvoumnost z drugo.

Seveda pa se pravkar vprašujem, ali ima smisel naštevati tako neznatne izpremembe in izboljšave, kot jih beremo tukaj. Pri pisateljih je namreč tudi v prvih zapisih in zasnutkih težko srečati kak težji stilistični greh. Mnogo več je jezikovnih in pravopisnih napak — da, nekateri potrebujejo korektorja prav zato in samo zato.

Tako se spustimo še na »amatersko« raven. Prelistajmo spomine bivšega interniranca in partizana, ki je zaupal rokopis (že enkrat predelan, skrajšan in popravljen) svoje »priložnostne« knjige pisatelju Josipu Ribičiču v pregled. (Sicer pa se zde slogovne izboljšave v besedilu delo več rok.) Sintagme »so nam šli celo na roko«, »je končal s poročilom« itd. so redoma zamenjane. Tako bremo namesto njih »je končal poročilo«, »so nam pomagali« itd. Stavek »To se je vršilo vsak večer« se v novi redakciji glasi: »To se je ponavljalo vsak večer.« Predelan je tudi stavek, ki se glasi: »V njem so bili: Gačnik in Grgin Mijo, kmet iz Starega Kastela, član Partije še pred vojno, ki je bil politični vodja vseh Dalmatincev v zaporu.« Neznantna sprememba je potrebna in stavek dobi vse trdnejšo in urejenejšo zgradbo: »V njem so bili: Gačnik, Bizjak, Stane Šimenc in Grgin Mijo, kmet iz starega Kastela, član Partije še pred vojno in politični vodja Dalmatincev v zaporu.«

Ali pa: »Ko se je prek leta 1942 ječa polnila iz dneva v dan, so se kolektivi večali dan za dnem.« Izboljšan je stavek tak: »Ko se je v letu 1942 ječa iz dneva v dan polnila, so se tudi kolektivi dan za dnem večali.« Gotovo pa bi se stavek iztekel manj prisiljeno, nenadno in trdo, ko bi se končal raje na »m«, se pravi v prvotnem vrstnem redu zadnjih štirih besed. Isto pa bi povedali, če bi kratko rekli: »Ko se je v letu 1942 ječa iz dneva v dan polnila, so

se večali tudi kolektivi.« »Kolektive« pa bi najraje postavili v ednino in zapisali, da je bila družba v zaporu vsak dan večja (ali družina, tovarišija).

Kako so ga po zelenih beneških kanalih mimo razkošnih vedut vozili s tovariši v ječo, pa prikazuje avtor takole: »Mi pa iz kanala v kanal stran od te lepote, v smrdljivo ječo, obup in dolgočasno trpljenje.« Tu je seveda povsem nemogoča raba besede »dolgočasen« v vlogi prilastka, ki naj »trpljenje« natančneje določa. Zaporniki so se kvečjemu dolgočasili in nato še posebej trpeli. Korektor je prečrtal kar vse štiri zadnje besede.

Prav tako je prečrtal nekje ves stavek s trakuljastim nizanjanjem odvisnikov: »Kolikor smo vedeli smo povedali prav radi, ker smo razumeli, kaj se pravi, biti toliko časa stran od domovine.« Popravil pa je naslednji stavek: »Duhovnik pa ni imel samo cenzure knjig, v njegove roke je prišla tudi vsa pošta, pisma, dopisnice, brzozjavke in tako dalje, vse, kar je prišlo in odšlo. Lahko si mislite, kako je cenzuriral, ko ni znal niti ene slovenske ali hrvatske besede.«

Popravljenno beremo to takole: »Duhovnik pa ni opravljal samo cenzure nad knjigami, v njegove roke je prišla tudi vsa naša pošta. Lahko si mislite, kako je cenzuriral, ko ni znal niti besedice ne slovenščine ne hrvaščine.«

Prvi stavek je pametno prirojen. Gotovo mu je bilo naštevanje različnih vrst poštnih sporočil odveč. Pisatelj pa je očitvidno menil, da pisma, dopisnice itd. niso pošta, saj le-to enakovredno uvršča v naštevanje poštnih »enot«. V resnici gre seveda za povsem nepotreben pristavek, ki je priredno zložen, le da raba ločil ne kaže te njegove vloge v stavčni zgradbi. Ker stilna zaznamovanost ni potrebna, bi bil popravljaivec v gornje priredje upravičeno lahko vstavil še protivni veznik. Drugi stavek pa se zdi v svoji prvotni podobi boljši. Moti nas ponavljanje roditeljskih e-jevskih končnic, ki pa se mu v popravljeni obliki pridruži še večja gostota sičnikov, šumevcev in zlitih glasov, skratka šum, ki bi sodil v kako pesem o vetru, obenem pa otežuje izgovorjavo.

Od vseh stavkov pa je bil najbolj gotovo potreben korekture tale: »Okrog poldneva je bilo. Takrat smo zagledali morje, ki se je lesketalo v preču dveh osebnih ogledalčkah.« Da bo skrivnost manjša, preberimo za konec še izboljšavo: »Okrog poldneva smo zagledali morje, ki se je kot ogledalo lesketalo v soncu.«

Stanko Kotnik

Pedagoška akademija Maribor

ZAČETEK IN KONEC SPISA

Menda ni učenca, ki nam ne bi znal zdrdrati, da mora vsak spis imeti uvod, jedro in zaključek. Žal pa je s to teoretično postavko, ki si jo prisvoje že na nižji stopnji osnovne šole, znanje učencev o gradnji spisa večinoma pri kraju in o prvi priložnosti nas bodo milo prosili: »Samo začetek povejte, tovariš, samo prvi stavek, potem bo že šlo.« Znameniti aksiom je praktično torej odpovedal. To velja tudi za tiste ne redke primere, ko so uvodi in zaključki spisov taki, da jih mora tankočuten učitelj celo črtati, ker so nenaravni priveski, pritaknjeni na ljubo pravilu in — učitelju. Abstraktno podana teorija se pač ne pokaže uporabna, a tudi šablonski zgledi, kolikor jih učenci sploh dobijo, niso posebno koristni.